

De herkomst van Rembrandts prenten in het Rijksprentenkabinet

door K. G. BOON

De verzameling van 995 prenten van Rembrandt, die het Prentenkabinet op dit ogenblik bezit, heeft een lange voorgeschiedenis. Tot in de eerste helft van de 18e eeuw is die geschiedenis zonder veel moeite te reconstrueren, maar daarvóór ontbreken bijna alle feitelijke gegevens en is men hoofdzakelijk aangewezen op een overlevering, die door een Frans auteur, Gersaint, in 1751 werd vastgelegd.

Met stelligheid valt dus niet te zeggen, langs welke weg de prenten uit Rembrandts handen overgingen in die 18e-eeuwse verzamelingen, waarvan méér bekend is, hetzij door catalogi, opgemaakt bij het verkopen van deze collecties, hetzij door beschrijvingen van de verzamelaars zelf. Maar hier en daar vindt men wel een aanwijzing, hoe de gang van zaken geweest kan zijn en zo komt men tot de conclusie, dat er in de door Gersaint opgetekende overlevering met enige restrictie wel een kern van waarheid schuilt.

De geschiedenis van de verzameling in de 19e eeuw laat ik hier verder buiten beschouwing. Deze was in 1808, toen zij aan de pas opgerichte Nationale Bibliotheek kwam, al in hoofdzaak gevormd en na de overbrenging van de prentverzameling van de Bibliotheek naar het Rijksmuseum, het toenmalige Trippenhuis, in 1816, werd zij door aankopen uit de verzamelingen von Fries en Josi dan ook niet met veel belangrijks verrijkt. Slechts op de veiling Verstolk van Soelen van 1847 konden nog prenten gekocht worden, die tot de grote zeldzaamheden behoren.

Het jaar 1808 kies ik dus als uitgangspunt en van dit jaar teruggaande in het verleden wil ik trachten de verschillende bronnen op te sporen, die tenslotte in deze rijke verzameling uitmondde. Door het actief ingrijpen van Flament, de Bibliothecaris van de jonge Bibliotheek, die kort tevoren naar het voorbeeld van de grote Parijse Nationale Bibliotheek was gecreëerd, verhuisden in dit jaar 1808 acht banden tezamen met 242 portefeuilles en 172 gebonden prentwerken van het huis van den Heer Johan Gael aan de Breestraat te Leiden naar het Mauritshuis te 's-Gravenhage, waar de Bibliotheek toenmaals gevestigd was. Die acht banden bevatten de Rembrandtverzameling van Baron van Leyden, die Mevrouw Gael, geboren van Leyden, van de vader Pieter Cornelis Baron van Leyden (geboren in 1717) geërfd had. De hachelijke tijden en de ramp van Leiden van 1807, die ook het huis aan de Breestraat getroffen had, hadden de familie Gael er toe bewogen om van dit kostbare familiebezit afstand te doen.

De aankoop door de Staat, zeer gestimuleerd door Koning Lodewijk Napoleon, heeft voorkomen, dat ook deze verzameling het lot beschoren werd, dat zovele verzamelingen in het begin van de 19e eeuw trof: eerst de verspreiding over vele bezitters en dan tenslotte de verkoop naar het buitenland weer via nieuwe veilingen of door tussenkomst van de kunsthandel.

Frits Lugt heeft in zijn 'Marques de Collections' een uitnemende samenvatting gegeven van wat er in grote trekken over de verzameling van Baron van Leyden te zeggen valt. Hij heeft niet verteld, wat er met de collectie gebeurde na het overlijden van de verzamelaar in 1788, waarschijnlijk, omdat deze feiten voor de verzameling

zelve van weinig belang zijn. Die feiten zijn echter wel van belang om te begrijpen, hoe het Kabinet bij de familie Gael terecht kwam.

Pieter Cornelis van Leyden had aanvankelijk in zijn testament van 1766 bepaald, dat zijn zoon Diderick, behalve alle familie-portretten ook 'het Kabinet van Schilderijen, prenten en teekeningen gebonden en ongebonden of hoedanig dezelve geconstitueerd zouden mogen zijn', zou krijgen¹.

Toen echter het huwelijk van Diderick kinderloos bleef, veranderde hij in 1779 zijn testament², terwille van de zoon van zijn dochter Johanna Francisca, die getrouwd was met Johan Gael. Blijkbaar had Pieter Cornelis zich zorgen gemaakt over het lot van zijn verzameling, als deze bij zijn kinderloze zoon zou komen. In zijn testament van 1779 bepaalde hij, dat zijn kleinzoon op 25-jarige leeftijd het Kabinet van prenten en teekeningen zou krijgen, 'gelijk mede de kasten, waarin de gemelde prenten en teekeningen zijn leggende'. Indien de kleinzoon voor zijn 25ste jaar zou overlijden, zou op uitdrukkelijke wens van de testateur alles te Amsterdam bij de makelaars H. de Winter en Jan IJver geveild moeten worden.

De kleinzoon heeft grootvader van Leyden niet lang overleefd. Een jaar na zijn overlijden stierf Johan Frans Gael. Hij was toen meerderjarig, maar nog ongetrouwd en daardoor verviel de verzameling aan zijn moeder, bij wie hij tot dien nog inwoonde. Zo bleef zij bewaard in het huis van de Gael's aan de Breesstraat en om haar voor de familie te behouden, maakte Mevrouw Gael in 1790 in haar testament de bepaling, dat zij aan haar tweeden zoon zou komen onder conditie, dat de verzameling de eerste 50 jaren na haar overlijden niet verkocht zou mogen worden. De ramp van Leiden en de veranderde tijden hebben ook door deze testamentsbepalingen een streep getrokken.

Wie was nu Pieter Cornelis Baron van Leyden, Heer van Vlaardingen, die met zoveel zorg dit kabinet bij elkaar bracht en er over gewaakt had, dat het zou blijven bestaan? Een man, die weinig op de voorgrond is getreden, geboortig uit een aanzienlijke Leidse patriciërsfamilie, die een flink fortuin bezat en te Leiden aan het Rapenburg het statige huis tegenover de Universiteit bewoonde. Dat huis was kostelijk ingericht met Brusselse tapijten aan de wanden en zilveren lichtkronen. Pieter Cornelis was er ingetrokken na de dood van zijn vader in 1764. Voordien woonde hij waarschijnlijk buiten de stad op Hope's burg, waar Adam Bartsch hem na zijn verblijf te Parijs in 1784 nog bezocht. Evenals zijn vader bekleedde Pieter Cornelis het ambt van Secretaris van het waterschap Rijnland, in welke functie hij in 1739 naast

Afb. 1. Rembrandts Moeder, Eerste staat van de ets door Rembrandt zelf bijgetekend; afkomstig uit de verzameling de Burgy

¹) Testament van 5 sept. 1766 bij Not. Soetbrood. Deze en de volgende archivalische mededelingen over de familie van Leyden dank ik aan de speurzin van de Heer E. Pelinck, wie ik hierbij mijn hartelijke dank betuig voor zijn medewerking en zijn grote belangstelling in dit onderzoek. ²) Eveneens bij Not. Soetbrood.

Afb. 2. *De Rust op de Vlucht naar Egypte. Ets (ca. 1628); afkomstig uit de verzameling J. Houbraken*

zijn vader benoemd werd. Na de dood van de oude Diderick werd hij eerste Secretaris en benoemde hij zijn schoonzoon tot tweede Secretaris, de functie die hijzelf vroeger bezeten had. Verder trad Pieter Cornelis niet in het openbare leven op. Tijd voor zijn liefhebberijen was er dus genoeg.

Indien de berichten juist zijn, was de belangstelling in deze richting al vroeg ontwaakt. De graveur en handelaar Josi vertelt in zijn inleiding tot de 'Imitations des dessins' van 1821, dat de jonge van Leyden al op de veiling van de Haagse Burgemeester van Huls in 1735 prenten van Rembrandt aankocht. Dit bericht, dat door Lugt in twijfel wordt getrokken, klopt met wat een andere prentenhandelaar, Pieter IJver, die van Leyden vrij goed gekend moet hebben, zoals nog nader zal blijken, in 1763 in een brief aan een engelse verzamelaar vertelt¹. Sprekende over de Rembrandtverzameling van Van Leyden, die IJver blijkbaar in de aandacht van zijn correspondent aanbeveelt, zegt hij, dat deze in meer dan dertig jaar bij elkaar is gebracht en hij besluit zijn in het frans gesteld epistel 'Tout cela doit convaincre et persuader que cet oeuvre a été non seulement poussée au degré de perfection, et tel qu'il n'en a aucun semblable au monde, mais qu'elle a couté une somme considérable, outre les soins et peines inexprimables, et que le possesseur aussi ne pourrait jamais se résoudre par l'amour extremes *qu'il a toujours eu pour les oeuvres de ce grand Artiste* à la vendre, à moins que l'on peut résoudre à lui faire un offre de 25 000 mille florins'. Rembrandt was dus volgens IJver, die in dezen wel een klein beetje overdreven zal hebben, een voortdurend troetelkind van de verzamelaar Van Leyden. Dit kan men ook opmaken uit de berichten van bezoekers aan de verzameling, zoals die van de Dresdense Galerie-Direktor Heinecken in 1768, en uit de brief, die Adam Bartsch naar zijn principalen te Wenen schreef na zijn tweedaags bezoek aan de verzameling in 1784. 'Sein Cabinet ist königlich', schreef hij, 'aber sein Oeuvre von Rembrandt übertrifft alles, was ich jemal gesehen habe'². Van Leyden spaarde zeer zeker als het nodig was geen geld om zijn verzameling te completeren, dat blijkt uit de buitensporige som van f 600,—, die hij voor het toen unieke exemplaar van de eerste staat van de Jan Six uitgaf (afb. 4)³. Men moet bedenken, dat de meeste prenten van Rembrandt in die tijd de f 100,— lang niet bereikten. Hij betaalde hiermede een prijs, die ver uitging boven hetgeen Valerius Röver voor zijn Six, al was dat een tweede staat, betaald had. Röver noteerde als bijzonderheid in zijn memorie⁴ dat, ze hem f 35,10 gekost had. Zelfs de hoge prijzen, die op de veiling de Burgy in 1755 (f 280,—) en op de veiling Tonneman in 1754 (f 316,—) betaald werden, bereikten nog lang niet het niveau van de Six van Van Leyden.

Dit verklaart ook de hoge waardering van IJver bij zijn taxatie van de verzameling Van Leyden in 1763, al was die taxatie waarschijnlijk wel gemaakt met het oog op de middelen van een grote buitenlandse verzamelaar. Men vraagt zich zelfs af, of zij niet in verband stond met de pogingen, die door Catharina II van Rusland gedaan zijn, om de verzameling aan te kopen. In de familie deed nl. het verhaal de ronde, dat door de vorstin f 30 000,— voor de Rembrandt-verzameling geboden was.

Merkwaardig in tegenspraak zijn deze bedragen met het bedrag van f 10 000,—, waarop de gehele verzameling, de Rembrandts inclus, in het testament van Van Leyden van 1766 berekend werd. Het is een aanwijzing, dat de verzamelaar zijn

¹) De copie van deze brief wordt met andere notities van IJver bewaard in het Rijksprentenkabinet. De naam van de verzamelaar, aan wie IJver de brief stuurde, wordt niet vermeld. Mogelijk was dit John Barnard, die met IJver in 1773 een correspondentie voerde over zijn verzameling. ²) Gepubliceerd in het 'Festschrift für Max J. Friedländer', 1927, p. 348. ³) Dit bedrag wordt vermeld in het rapport over de verzameling opgemaakt door de beambte van de Nationale Bibliotheek, H. W. Hazenberg, bij de overgang van de verzameling in 1808. (Ms. in de Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage). ⁴) Hs. bewaard in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam. Deze memorie werd door Röver in 1730 opgemaakt.

Afb. 3. Rembrandt met
de sabel, 1632.
Ets, eerste staat;
afkomstig uit de ver-
zameling J. Houbraken

prenten over het algemeen voor lage prijzen moet hebben gekocht. Hoe laag die prijzen nog waren kan men opmaken uit het totaal, dat Rembrandt-verzamelingen als die van Molewater (in 1755 geveild: f 1388,— voor 270 prenten), die van Van Huls (in 1735 geveild: f 378,11 voor 103 prenten) en die van de Burgy (in 1755 geveild: f 3523,49 voor 655 prenten) opbrachten. Ook het belangrijkste bestanddeel van zijn Rembrandt-verzameling, de prenten, die Jacobus Houbraken bezat, zal Van Leyden wel voor een betrekkelijk gering bedrag hebben overgenomen.

Ik kom hierna nog uitvoeriger terug op dit bestanddeel van zijn verzameling. Het vormde stellig de quintessens van zijn Rembrandt-werk. In het supplement van de oeuvre-catalogus van Gersaint, dat werd samengesteld door Pieter IJver¹, vertelt deze, dat Van Leyden de verzameling van Houbraken kocht en hij herhaalt dit nog eens in de reeds genoemde brief van 1763 aan een engelse verzamelaar.

Die brief en de aantekening van IJver in zijn aanvullende catalogus bevatten echter nog andere mededelingen over de samenstelling van de verzameling Van Leyden. IJver vertelt nl., dat Van Leyden begon met het Rembrandtwerk van de verzamelaar

¹) Supplement au Catalogue Raisonné de M. M. Gersaint, Helle et Glomy, de toutes les pièces qui forment l'Oeuvre de Rembrandt, par Pierre IJver, à Amsterdam, 1756, préface.

Afb. 4. Jan Six, 1647. Ets, eerste staat

Maas over te nemen, 'qui avoit son mérite estant belle et contenant bien des Rares'. Wie deze Maas was heb ik niet kunnen vaststellen. Evenmin was het mogelijk iets naders te vinden over de verzameling Halling uit Dordrecht, die ook door IJver genoemd wordt in verband met Van Leyden. In de catalogus de Burgy van 1755 komt deze Halling ook voor. Hij wordt daar Burgemeester Halling genoemd. Uit de Dordtse Archieven bleek, dat deze in 1741 overleed, maar in zijn testament wordt niet over een verzameling gerept.

Tenslotte noemt IJver nog twee andere verzamelingen, waaruit door Van Leyden gekocht is, die van de Rotterdammer B. Molewater en die van Amadée de Burgy, een Haags Rembrandtverzamelaar van groot formaat. Van de verzameling Molewater, die waarschijnlijk uit de prentverzameling van de in Rotterdam gevestigde Nicolaas Flinck, de zoon van de schilder, het een en ander bewaarde, daar Flinck zijn prentverzameling van de hand deed om tekeningen te kunnen collectioneren, bezitten wij nog de door IJver geannoteerde veilingcatalogus van 1755. Het blijkt hieruit, dat van Leyden op deze veiling 'het Ledekant' en de overdruk hiervan kocht. Verder werd door IJver niets op zijn naam genoteerd. De annotaties zijn echter niet volledig; waarschijnlijk was dit de belangrijkste aankoop.

Bij de Burgy, die veel rariteiten bezat, vele ook die later niet meer in het werk van Rembrandt zijn opgenomen, heeft Van Leyden zich tot een omvangrijker aankoop laten verleiden. Een aantal van de prenten, die hij hier kocht, zijn met vrij veel zekerheid te herleiden. Hij kocht er het prentje van Rembrandts Moeder (B.352), een door Rembrandt zelf bijgetekend exemplaar van de eerste staat, dat als nr. 140 in de veilingcatalogus figureert (Afb. 1). Ook de vrijwel unieke Vlucht naar Egypte (B.54) en enkele andere zeldzame prenten, als B.7 (vijfde staat), B.22 (eerste staat), B.338, B.44, B.107 (eerste staat, afb. 5) en B.95 en twee prentjes, die reeds lang niet meer onder het werk van Rembrandt gerangschikt worden, B.329 en B.161, het laatste waarschijnlijk van Renesse.

In de inleiding van de catalogus van de Burgy leest men, dat deze verzameling werd samengesteld uit de 'voornaamste collectiën, welke sedert 1728, publiquelijk zijn gebroken', dat waren volgens de inleider 'de Heeren Burgemeesteren Jan Six te Amsterdam, Halling te Dordrecht en Hulst te 's-Gravenhage', namen die IJver en Gersaint noemden bij de samenstelling van de verzameling van Leyden, 'benevens een groot en bekend liefhebber te Rotterdam', waarmede Molewater bedoeld wordt. Voorts had de Burgy gekocht bij de graveurs Goeree en Pool te Amsterdam, die respectievelijk in 1731 en 1740 overleden waren, en bij Picart, overleden in 1730, en tenslotte het een en ander bij Houbraken. De kring van Rembrandt-verzamelaars uit het begin van de 18e eeuw blijkt steeds weer betrekkelijk klein te zijn en daarom ontmoeten wij hier ook namen, die IJver bij de samenstelling van de verzameling van Leyden citeerde.

Naast de enkele liefhebbers wordt hier een aantal kunstenaars genoemd, alle graveurs, die blijkbaar in het begin van de 18e eeuw de belangstelling van hun 17e-eeuwse kunstbroeders hadden overgenomen. Nog tijdens Rembrandts leven waren het kunstenaars als Cornelis de Wael te Rome, Cornelis Dusart en de graficus Jan Boursse, broer van Esaias Boursse, die een belangrijk aantal prenten van Rembrandt bezaten. Uit de copieën, die Harmen ter Borch tussen 1661 en 1664, waarschijnlijk met behulp van zijn ouderen broer Gerard, naar Rembrandt maakte, kunnen wij ook opmaken, dat de familie ter Borch belangstelling had voor Rembrandts prenten, al waren dit de vroege prenten van de kunstenaar, die Gerard misschien tijdens zijn verblijf te Haarlem verworven had ¹.

¹) Deze copieën worden bewaard in de uitgebreide verzameling tekeningen van de familie ter Borch in het Rijksprentenkabinet.

Afb. 5. *De heilige Franciscus*, 1652. *Ets en droge naald, eerste staat; afkomstig uit de verz. de Burgy*

Behalve deze kleine groep van Rembrandt-copieën uit het oeuvre van de ter Borchs zijn er geen lijsten of andere gegevens, waaruit op te maken is, welke Rembrandt-prenten door de kunstenaars verzameld werden. Wij bezitten wel enkele catalogi van liefhebbers uit het einde van de 17e eeuw, waaruit blijkt dat steeds dezelfde prenten, de Kruisafneming van 1633, de *Ecce Homo* van 1635, het Sterfbed van Maria en enkele, eveneens vroege, prenten met anecdotische onderwerpen speciaal vermeld worden en dus tot de favorieten van de verzamelaars behoorden¹. Van de late prenten, die thans zoveel hoger gewaardeerd worden dan de vroege Rembrandt-prenten, wordt er nimmer één vermeld. Waarschijnlijk zijn deze slechts door de verzamelende kunstenaars en enkele meer ingewijde liefhebbers gewaardeerd. Tot deze laatste groep behoorden stellig vrienden van Rembrandt als Abraham Francen, misschien ook de kunsthandelaar Clement de Jonghe, hoewel men in diens nalatenschap vele van Rembrandts beroemde prenten mist. Een andere handelaar, wat jonger dan de Jonghe, Jan Pieter Zoomer, is verreweg de belangrijkste Rembrandt-verzamelaar in de laatste decennia van de 17de eeuw geweest. Zijn naam zal in dit verband nog meer genoemd worden.

Jacobus Houbraken, de bekende portretgraveur uit het begin van de 18e eeuw, heeft het voorbeeld van zijn zeventiende eeuwse voorgangers gevolgd, maar hij had

¹) Dit blijkt b.v. uit de Rembrandt-prenten, die genoemd worden in de veilingcatalogi van de verzamelingen Heidanus (1697) en van Beeresteyn (1695). Deze en vele andere gegevens uit veilingcatalogi werden met zeer veel zorg geëxcerpeerd door de Heer M. D. Haga, werkzaam bij het Rijksprentenkabinet.

boven hen het voordeel een beter overzicht over Rembrandts oeuvre te hebben, hetgeen hem in staat gesteld heeft om een bijzonder mooi werk van Rembrandt te verwerven. Op deze verzameling, die dus later de kern zou vormen van de Rembrandt-collectie van Baron van Leyden, wil ik thans nog wat nader ingaan.

Zij was zo belangrijk, dat Gersaint, die het eerst het idee opvatte om het werk van Rembrandt te beschrijven, dit deed aan de hand van de etsen, die Houbraken bezat. Dit wordt verteld in de inleiding van de catalogus van Gersaint en nog op verschillende plaatsen in de catalogus zelf, zodra er sprake is van een zeldzame of unieke prent. Verder schrijven de inleiders, de handelaren Helle en Glomy, die de catalogus na de dood van Gersaint in 1751 uitgaven, dat Houbraken zijn prenten van Burge-meester Six gekocht had. Deze laatste mededeling is door Helle en Glomy waarschijnlijk foutievelijk uit een opmerking van Gersaint afgeleid. Bij het portret van Jan Six (nr. 265 van zijn catalogus) noteerde deze, dat hij op zijn eerste reis naar Holland de veiling van Jan Six bezocht en dat hij hier een grote menigte mooie prenten aantrof van verscheidene meesters, bovendien werden er vijf en twintig exemplaren van de Jan Six verkocht voor 15, 16 of 18 gulden per stuk. Gersaint was echter in 1696 geboren en kan dus onmogelijk de veiling van Jan Six in 1702 bijgewoond hebben. Heeft hij hierover gehoord en zijn herinneringen aan de veiling van Willem Six van 1734, die hij wel gezien zal hebben en waar hij dan ook Houbraken als koper kan hebben ontmoet, hier samengesmolten met oudere verhalen over de bezittingen van Jan Six? Gersaint moet in elk geval van Houbraken gehoord hebben, dat zijn bezit uit de familie Six kwam, want niet alleen bij de Six maar ook bij andere prenten, zoals een uniek exemplaar, nr. 59 van zijn catalogus, noemt hij de herkomst uit de Six-collectie om daarmee de authenticiteit van de prent te bewijzen.

Ook Houbraken kan niet op de veiling van Jan Six gekocht hebben. Hij was een leeftijdgenoot van Gersaint en bovendien bevatte die veiling van 1702, als men de catalogus raadpleegt, waarschijnlijk niet veel Rembrandt-prenten. Zij worden genoemd onder één verzamelnummer met prenten van de bekendste meesters en ook nog in een apart lot, dat aldus beschreven is: 'eenige geëtste platen van Rembrandt van Rijn'. Moet men hierin de originelen van Rembrandt zien, terwijl misschien in het verzamelnummer de prenten naar de kunstenaar waren ondergebracht of bevonden zich in dit lot de portretten van Jan Six, waarvan Gersaint gehoord had?

In plaats dus van de Rembrandt-prenten van Jan Six¹ zal Houbraken de mooie verzameling van Willem Six hebben overgenomen. Had hij hierover reeds door zijn vader Arnold Houbraken gehoord? De oude Houbraken noemt de schilderijen van Willem Six enkele malen in zijn schildersbiografieën en een geziene gast in het huis van Houbraken, Jan Pieter Zoomer, die de oude Houbraken stof voor zijn boek leverde, heeft hier wellicht nog het zijne aan toegevoegd. Toen de oude Houbraken

¹) Een van de voornaamste argumenten voor de herkomst van de verzameling van Houbraken uit het bezit van Jan Six via Willem Six, die door Professor Six in zijn opstel in *Oud-Holland* jg. 1909 wordt aangevoerd, is de rangschikking van de portretten in de catalogus van Gersaint. Professor Six gaat uit van het standpunt, dat Gersaint de rangschikking in de verzameling Houbraken beschreven zou hebben, die deze weer van Six overnam. Daar de portretten van bekende personen eindigen met dat van Jan Six, aan wie Tholinx, de zwager van Six, voorafgaat, meende Professor Six, dat dit zou wijzen op een door Six zelf aangebrachte volgorde.

Waarschijnlijker is echter, dat Gersaint in de ordening van de portretten de waardering van de tijd volgde. Het portret van Six werd het laatst genoemd, omdat men het als het 'non plus ultra' van een Rembrandt-verzameling beschouwde. Na de Six golden de Tholinx en daarna de grote en de kleine Coppenol en de Goudweger (de ontvanger Wittenbogaert) als de meest begeerlijke prenten. Men vindt ze in de catalogus van Gersaint dan ook precies in de hier genoemde volgorde. De Faust en de Clement de Jonghe, die Gersaint geheel aan het begin van de bekende portretten plaatste, waren inderdaad ook in veilingen de minst waardeerde portretten. De rangschikking, die Gersaint in 1750 optekende, vindt men met kleine wijzigingen ook al in de Memorie van Valerius Röver van 1730.

Afb. 6. *Janus Lutma, 1656. Ets, tegendruk van de eerste staat met penseelcorrecties; afkomstig uit de verz. J. Houbraken*

in 1718 stierf, was Jacob, die in 1698 geboren was, zeker al enigszins ingelicht over verzamelaars, die werk van Rembrandt bewaarden. De waardering van de jonge Houbraken voor het werk van Rembrandt ging stellig verder dan die van de oude Houbraken, uit wiens biografie geen onverdeelde bewondering voor Rembrandts prenten spreekt. Gersaint citeert daarentegen het oordeel van Jacob als dat van een goed kenner, die ook begrip blijkt gehad te hebben voor het vroege werk van de kunstenaar.

In 1734 werd de verzameling van Willem Six geveild. Behalve 18 schilderijen van Rembrandt noemt de catalogus twee nummers tekeningen van Rembrandt en tusslotenze onder één nummer 'alle bekende en ongemeene prenten van Rembrandt zoo compleet, goed en schoon van druk als bekend is'. Deze groep werd voor 572 gulden en 5 stuivers verkocht. De geannoteerde catalogus in de verzameling Six vermeldt geen koper. Maar, zoals reeds is gezegd, het is zeer waarschijnlijk, dat Jacob Houbraken, die in dit jaar nog ongetrouwd was en die zich reeds tot een bekend graveur had opgewerkt¹, deze gelegenheid om een 'ongemeen' werk van Rembrandt te verwerven niet heeft laten voorbijgaan.

Het bedrag, waarvoor dit werk verkocht werd, lijkt voor onze begrippen klein, maar als men het vergelijkt met het bedrag, dat Valerius Röver, die een van de mooiste Rembrandt-verzamelingen bezat, voor zijn prenten heeft uitgegeven, 450 gulden voor 425 stuks, dan blijkt wel dat Houbraken met de 572 gulden voor zijn tijd een grote uitgaaf deed.

De catalogus van de veiling beschrijft de prenten van Six als zeer compleet en ook 'ongemeen'. 'Ongemeene', d.w.z. zeldzame, prenten van Rembrandt, waren er zeker bij Houbraken². Dit is thans nog na te gaan aan de verzameling in het Prentenkabinet: Rembrandt met de sabel in de eerste staat (afb. 3, B.23), de Rust op de Vlucht (afb. 2, B.59), het Stiertje (B.253) en het Poeltje in de Schemering (B.207), Rembrandts Moeder met de schaduw achter de rug (B.348) en de bijgetekende contre-épreuve van de 1e staat van de Lutma (afb. 6, B.276) en ook enige prenten, die Houbraken aan een Engelse verzamelaar volgens Gersaint afstond, waarschijnlijk was dit Pond, als de Franciscus in de eerste staat (B.107), de vroege prent met Petrus en Johannes aan de tempelpoort (B.95) behoorden hiertoe, evenals een maculatuur-druk van de Honderdguldensprent, (afb. 7), die Rembrandt zelf lang bewaard moet hebben; zij moeten alle uit een zeer geselecteerde verzameling komen. Maar ook het ontbreken van enkele prenten van dubieus karakter als 'het Ledekant' (B.186), 'het Waterende vrouwtje' (B.191) en 'het Monnikje in het gras' (B.187), die door van Leyden werden gekocht, kan op de herkomst van Houbraken's bezit uit het Kabinet van Willem Six wijzen. Van Leyden vulde zijn collectie aan met enige apocriefe Rembrandt-prenten, die in de 18de eeuw als grote rariteiten golden: de Wegzending van Hagar (B.31), een Rattengifverkoper (B.122), het slapende Amortje (B.132) en enkele landschappen als B.240, 241, 246 en 247, die allang niet meer tot het werk van Rembrandt gerekend worden. Six en Houbraken hadden nog een beter begrip van Rembrandt en namen dergelijke atelierproducten niet in hun verzameling op.

De grote vraag is nu, hoe Willem Six aan dit bezit kwam. Enige prenten kan hij van Jan Six hebben overgenomen, maar er is geen reden om in hem een vurig Rembrandt-

¹) Houbraken behoorde in 1742 met een jaarlijks inkomen van f 1500 tot de drie best betaalde graveurs. Alleen Jan Punt werd voor een hoger inkomen aangeslagen. Vgl. W.F.H.Oldewelt, *Kohier van de Personele Quotisatie te Amsterdam over het jaar 1742*, Amsterdam 1945. ²) Professor Jan Six heeft in *Oud-Holland*, jg. 1909, p. 104, vastgesteld, dat de catalogus van Gersaint op de 307 prenten slechts 10 twijfelachtige noemt. Daar Gersaint de verzameling van Houbraken beschreef, is dit mede een bewijs voor de goede herkomst van deze collectie.

Afb. 7. *De Honderd Guldensprent*, 1649. Maculatuurdruk van de eerste staat; afkomstig uit de verz. J. Houbraken.

verzamelaar te zien. Zijn belangstelling ging meer naar de Italiaanse kunst. Het contact tussen Jan Six en Rembrandt was na 1658 niet groot meer en veel reden om aan te nemen, dat Six na dien tijd nog prenten van Rembrandt kocht, is er niet. Willem Six, geboren in 1662, behoorde tot een jongere generatie, die misschien door het contact met handelaren en verzamelaars in staat was om een beter overzicht te krijgen van Rembrandts prentkunst¹. Heeft de al meer genoemde Jan Pieter Zoomer, die in 1719 een obligatie van f 1200,— aan hem transporteerde en dus met hem in relatie stond, hem hierbij geholpen? Zoomer had in 1702 de veiling van de nalatenschap van Jan Six en in 1703 die van Pieter Six, de vader van Willem Six, geregeld. Hij was dus geen onbekende voor de familie Six. Zijn prachtige Rembrandt-verzameling, die volgens zijn eigen mededeling in vijftig jaar bij elkaar was gebracht, ging vóór zijn dood in 1720 aan de Venetiaanse graveur Zanetti over. Six heeft deze verzameling zeker gekend en de zijne misschien wel naar het voorbeeld van Zoomer opgebouwd.

Willem Six was nog te jong om de nalatenschap van Rembrandt over te nemen. Na de dood van Magdalena van Loo, Rembrandts schoondochter, in 1669, was deze blijkens de toen opgemaakte inventaris, nog in drie kunstboeken bijeen². Die kunst-

¹) Gegevens over Willem Six, die in het huis van zijn ouders in de Nieuwe Doelenstraat bleef wonen, vindt men in het artikel van Dr. M. G. de Boer in het *Jaarboek Amstelodamum*, 1948, p. 27. ²) 'Drie konstboecken gevult met al (de) costelijckste prenten die Rembrandt van Rijn in sijn leve gemackt heeft' (Urkunden über Rembrandt, nr. 310).

boeken werden het volgende jaar door de voogd van Titia, Rembrandt's kleindochter, ten behoeve van de boedel verkocht en het zal waarschijnlijk wel de jonge Zoomer zijn geweest, die toen nog in het 'glascoopersgilde' was ingeschreven, die op een belangrijk deel, zo niet de gehele nalatenschap, beslag wist te leggen. Dit verklaart Zoomer's opmerking uit 1720, dat hij zijn verzameling in vijftig jaar bij elkaar bracht ¹.

Willem Six moet uit de nalatenschap van Rembrandt prenten hebben ontvangen. De maculatuurdruk en enkele andere zeer vroege drukken in de Amsterdamse verzameling, die van Houbraken en dan van Willem Six komen, als 'de Omval' en 'de Drie Kruisen' (het laatste blad werd indertijd als een doublet uit de Amsterdamse verzameling verkocht ²) zijn min of meer als proefdrukken te beschouwen. Rembrandt zal dit soort drukken niet verkocht hebben maar ze in zijn eigen verzameling behouden hebben.

Wie anders dan Zoomer kan deze prenten aan Willem Six, die in 1662 geboren werd en die toch niet eerder dan in de tachtiger jaren begon te verzamelen, verkocht hebben? Zoomer zal niet zoveel belangstelling gehad hebben voor deze proefdrukken. Voor hem, de handelaar, behoorden eerder de mooie drukken op japans papier of op perkament tot de gezochte stukken. Het feit, dat Willem Six juist deze proefdrukken verzameld heeft, stempelt hem tot een verzamelaar van meer dan gewone kennis.

Vat men deze lange argumentatie in enkele woorden samen, dan houdt dit in, dat de kern van de verzameling in het Prentenkabinet door de volgende handen is gegaan:

- A. Willem Six, die putte uit het rijke fonds van Jan Pieter Zoomer door deze sinds 1670 bij elkaar gebracht, onder meer uit de nalatenschap van Rembrandt zelf.
- B. Jacob Houbraken, die de verzameling Six in 1734 kocht en haar tussen 1750 en 1763 weer verkocht aan
- C. Pieter Cornelis Baron van Leyden, die waarschijnlijk door Frans van Mieris de jonge op Houbraken's verzameling attent is gemaakt.

Uit een brief van Houbraken van 1749 blijkt, dat van Mieris zijn tussenkomst bij prentenaankopen verleende, in dit geval bij de verkoop van gegraveerde portretten van Jacob Houbraken aan de Heer van Leyden ³.

Zoals wij zagen, heeft Pieter Cornelis van Leyden de oorspronkelijke verzameling van Six en Houbraken aanzienlijk uitgebreid. Speelde hier de verzamelaars-hebzucht, die anderen wilde overtreffen, een rol, of meende hij door de toevoegingen Rembrandt beter te vertegenwoordigen? Zeker heeft het bezitten van rariteiten hem hier en daar parten gespeeld. Maar bij het kiezen van de drukvarianten van Rembrandts bekende prenten heeft hij daarentegen weer blijk gegeven van een zuiver onderscheidingsvermogen. Zo rondde hij toch zijn verzameling tot een harmonisch geheel af.

Uit zijn verschillende testamenten blijkt, hoezeer van Leyden aan dit bezit gehecht was. Zonder zijn voorzieningen zou zij misschien al eerder verkocht zijn en zou deze Rembrandt-verzameling, die met die van het Brits Museum en die van de Bibliothèque Nationale tot de meest representatieve Rembrandt-collecties behoort, dezelfde weg gevolgd zijn, die de twee andere grote verzamelingen, die van Jan Pieter Zoomer en die van Valerius Röver, ten deel viel: de verkoop aan buitenlandse verzamelaars.

¹) Frits Lugt vermeldt in zijn *Marques de Collections*, dat Zoomer in de eerste band van zijn Rembrandt-verzameling een notitie had toegevoegd, waarin over de samenstelling in 50 jaren gesproken wordt.

²) Veiling van doubletten van het Amsterdamse Prentenkabinet van 2 mei 1882. De prent werd gekocht door Teyler's Stichting te Haarlem. ³) De brief wordt in het archief van het Prentenkabinet bewaard.